

Monika Zawartka

Spoleczne starzenie się w kontekście bezpieczeństwa społecznego

Streszczenie

Mówiąc o starzeniu się społeczeństw, można postawić dwa pytania. Pierwsze z nich odnosi się do postrzegania, czyli w jakich kategoriach rozpatrywać starzenie się społeczeństw. W kategorii kwestii społecznej czy problemu społecznego? Drugie pytanie dotyczy skutków starzenia się społeczeństw. Jest to związane z koniecznością zmian w wielu obszarach życia społecznego, tak aby dostosować je do osób starszych. Nie chodzi wyłącznie o obszary, które częściej są kojarzone z osobami starszymi jak wsparcie społeczne czy zdrowotne. Ale wszelkie pozostałe aspekty życia społecznego, z których seniorzy korzystają. Odnieść się tu należy zarówno do rynku pracy, który w dalszym ciągu stanowi dla osób starszych istotny aspekt ich życia, warunków mieszkaniowych, a także udziału w kulturze, rekreacji czy edukacji. Odrębnym zagadnieniem staje się kwestia bezpieczeństwa osób starszych w społeczeństwie. Wskazane aspekty z jednej strony odnoszą się do działań podejmowanych w ramach polityki społecznej i socjologicznych teorii starzenia się, a z drugiej w sposób istotny wpływają na jakość życia osób starszych.

Social aging in the context of social security

Abstract

When talking about aging societies, two questions can be asked. The first one relates to perception, i.e. in what categories to consider the aging of societies. In terms of a social issue or a social problem? The second question concerns the effects of aging societies. This is related to the need for changes in many areas of social life to adapt them to older people. It is not only about areas that are more often associated with older people, such as social or health support. But all other aspects of social life that seniors benefit from. Reference should also be made to the labor market, which for older people is still an important aspect of their lives, housing conditions, as well as participation in culture, recreation and education. The issue of the safety of older people in society is becoming a separate issue. The indicated aspects, on the one hand, refer to activities undertaken within the framework of social policy and sociological theories of aging, and on the other hand, they significantly affect the quality of life of older people.

Słowa kluczowe: starość, starzenie się, społeczeństwo, bezpieczeństwo

Key word: old age, aging, society, safety

Sugerowana cytacja / suggested citation: Zawartka Monika (2023). Społeczne starzenie się w kontekście bezpieczeństwa społecznego. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 20, 55–61, doi: 10.24917/20845456.20.5

Wstęp

Starość czy starzenie się to proces, który w sposób indywidualny dotyka jednostki, ale wpływa również na kondycję społeczeństwa. Ten indywidualny proces, obejmuje trzy podstawowe obszary funkcjonowania jednostki. Należą do nich aspekty fizyczne lub biologiczne starzenie się, psychiczne starzenie się oraz socjoekonomiczne, czyli społeczne starzenie się. Biologiczne starzenie się można rozpatrywać w dwóch aspektach. Po pierwsze dotyczy wszelkich widocznych zmian na skórze, czyli pojawiające się zmarszczki, zanik masy mięśniowej i pojawiającej się w zwiększonej ilości tkanki tłuszczowej. A po drugie, to wszelkiego rodzaju stany chorobowe. Począwszy od pogarszania się wzroku, słuchu, zmniejszającej się wydolności naczyniowo – sercowej, po wszelkie poważne, często prowadzące do śmierci schorzenia. Naprzeciw kwestiom związanym z naturalnym procesem starzenia się, we współczesnych społeczeństwach, wychodzi medycyna, a także zdrowy styl życia. Drugie kryterium – psychologiczne, uwzględniające zmiany z sferze procesów poznawczych, emocjonalno-motywacyjnych i osobowości. Im życie osób starszych bardziej obfituje z różnorodne bodźce związane z jasnością umysłu, umiejętnością rozwiązywania problemów czy motywacją do uczenia się, to ich pamięć nie pogarsza się w znaczącym stopniu. Zaś trzecie kryterium odnosi się do aspektów socjoekonomicznych, które wynikają z faktu, że aktywność życiowa człowieka zostaje podporządkowana czynnikom ekonomicznym, instytucjonalnym oraz socjologicznym. Należy tu wskazać na ogół wartości, norm i ról społecznych, które kulturowo łączone są z wiekiem społecznym. Oznacza to, że w różnych kulturach funkcjonują odmienne koncepcje starości i jej znaczenie dla społeczeństwa. Najczęściej osoby starsze spychane są na margines życia społecznego jako niesamodzielnych, nienadążających za współczesnością, kierujących się innymi wartościami niż ludzie młodzi. W niewielu kulturach takich jak kultura japońska czy chińska, osoby starsze traktuje się z szacunkiem uważając przy tym, że są one źródłem mądrości i pamięci historycznej.

Teoria i praktyka wobec senioralności a bezpieczeństwo seniorów

Starość, czy późna dorosłość to czas bardzo indywidualnie przeżywany, a przede wszystkim czas, w który człowiek bardzo indywidualnie wkracza. Dlatego też nie ma, bo nie może być, jednoznacznej granicy wieku, która określałaby przejście do starości. Różne źródła wskazują w tym zakresie trzystopniową, a nawet czterestopniową skalę. Według Światowej Organizacji Zdrowia, klasyfikacja ta rozpoczyna się od 60 roku życia. Z kolei w Polsce (np. według Głównego Urzędu Statystycznego) początek starości utożsamiany jest z chwilą zakończenia tzw. wieku produkcyjnego, czyli z przejściem na emeryturę.

Helen Bee zaproponowała podział na trzy podgrupy wiekowe dotyczące osób starszych: młodszych – starszych w przedziale 60–75 lat życia; starszych – starszych w przedziale 75–85 lat życia oraz najstarszych – starszych powyższe 85 roku życia¹. Pomiędzy wskazanymi grupami starości, można wskazać także, poza wiekiem, różnice w fizycznym i umysłowym funkcjonowaniu, ryzyka zachorowań, a także zaburzenia stabilności emocjonalnej.

Nie można więc zaprzeczyć, że starzenie się jest dynamicznym, ciągłym procesem zmian przebiegających w czasie i nieodzownie łączy się z bezpieczeństwem i jego wieloma sferami.

Ludzie starsi, dosyć często postrzegani są, w dość stereotypowy sposób, jako wycofani ze społeczeństwa, gdyż utożsamiani są z wizerunkiem osoby niepracującej, chorej i narzekającej. Zaprzecza temu pogładowi teoria wyłączenia się (Elaine Cumming, William Henry²), która traktuje starzenie się jako proces wzajemnego odizolowywania się osób starzejących się i systemu społecznego, do którego należą, co może mieć dwa różne oblicza. Z jednej strony, wycofywanie się ze społeczeństwa, które przebiega z resztą w sposób stopniowy, nie musi być dla osoby starszej doświadczeniem negatywnym. Starość, według teorii wyłączenia się, jest okresem zwiększonej refleksyjności oraz skoncentrowania zainteresowania na sobie samym. Jednocześnie jest to okres spadku emocjonalnego zaangażowania się w sprawy innych ludzi i w zdarzenia. Tym samym starość niejednokrotnie to czas pozytywnego postrzegania siebie i swoich doświadczeń, a wyłączenie się traktowane w sposób naturalny. Teoria ta podejmuje proces starzenia się z perspektywy potrzeb i wymagań społeczeństwa. A tu starość częściej jest postrzegana jako pasywność, co niejako przymusza osoby starsze do akceptacji swojej nowej sytuacji i wycofania się z pewnych obszarów życia społecznego. W ten sposób społeczeństwo zyskuje przestrzeń dla młodych ludzi. Nie zmienia to jednak faktu, że seniorzy pozostają nadal aktywni, choć we właściwy sobie sposób.

Z socjologicznego punktu widzenia, aktywność jednostki społecznej wiąże się z interakcjami społecznymi, co nieodzownie wpływa na budowanie obrazu samego siebie. Podobnie jest w przypadku osób starszych. Zamknięcie okresu aktywności zawodowej, jako ważnego etapu życia, powoduje wycofanie się z pełnienia określonych ról społecznych, szczególnie tych zawodowych. Dlatego ważne jest, aby utracone w procesie starzenia się role społeczne, zastąpić innymi, nowymi rolami społecznymi, które będą pozwalały na utrzymywanie pozytywnego obrazu samego siebie. Nowe role społeczne będą zależne od ról jakie seniorzy przyjęli bądź też od działań w jakie się zaangażowali. A zatem, wzrastająca aktywność w nowych rolach społecznych sprzyja dobremu samopoczuciu w starszym wieku.³

Z tak rozumianą teorią aktywności, wiązą się pewne zagrożenia dla seniorów, wynikające z teorii społecznego załamania⁴. Należy pamiętać, że proces starzenia się niesie ze sobą utratę wiary we własne możliwości, wiedzę czy kompetencje

1 H. Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2004, s. 545

2 J. Turner, D. Helms, *Rozwój człowieka*, WSiP, Warszawa 1999, s. 552–553

3 J. Halicki, *Społeczne teorie starzenia się*, [w:] *Zostawić ślad na ziemi*, (red.) M. Halicka, J. Halicki, Wyd. Uniwersytet w Białymstoku, 2006, s. 262

4 J.A. Kuypers, L.V. Bengtson, *Social breakdown and competence: A model of normal aging*. *Human development*, vol. 16, 1973, s. 189

i tym samym powoduje większą podatność na zranienia psychiczne. Jeśli zatem, osoby starsze otrzymują ze środowiska społecznego negatywne komunikaty ze względu na utratę roli bądź negatywne stereotypy, związane ze starzeniem się lub doświadczaniem kryzysów związanych ze zdrowiem, to może to prowadzić do budowania negatywnej wizji samego siebie jako osoby zależnej. W konsekwencji następuje atrofia uprzednich kompetencji czy kwalifikacji i senior sam zaczyna postrzegać siebie jako osobę niekompetentną, zależną. Ze społecznego punktu widzenia, taka sytuacja będzie stanowiła brak poczucia bezpieczeństwa i generować różne zagrożenia dla jednostki, która mimo wieku i zmiany pewnych ról społecznych dąży do bycia aktywną i atrakcyjną społecznie.

Wracając do aktywności, to teoria aktywności George'a Maddoxa,⁵ to wskazuje ona, że osoby w wieku dojrzałym wolą być równie aktywne jak w okresie aktywności zawodowej. Szczęście i zadowolenie osoby te czerpią właśnie z włączania się w życie społeczne oraz z posiadania i prezentowania zdolności do przystosowywania się do zmieniających się warunków i sytuacji życiowych. Dlatego też, seniorzy dążą do utrzymywania aktywności życiowej w różnych formach. Z jednej strony są to aktywności, które dają satysfakcję, a z drugiej, poczucie bycia potrzebnym dla innych. I one z jednej strony wpływają na poprawę jakości życia, rozbudowę kapitału społecznego, a także wzmacniają poczucie bezpieczeństwa seniorów, choć zawsze mogą pojawić różnego rodzaju zagrożenia związane ze wszelkimi formami aktywności.

Patrząc na szczegółowe obszary polityki społecznej, można wskazać te, w których seniorzy znajdują przestrzeń do własnych aktywności. Takim istotnym z wielu powodów jest aspekt demograficzny. Odnosi się on bowiem do struktury ludności i niesie ze sobą pewne zagrożenia dla funkcjonowania osób starszych związane z procesem starzenia się społeczeństwa. Populacja osób powyżej 65 roku życia, w Polsce wynosi obecnie 11,2 % ogółu zbiorowości. A według prognoz demograficznych, populacja ta w roku 2030 wzrośnie do około 24 % ogółu mieszkańców kraju. Oznacza to, że osoby starsze będą stanowić około ośmiu milionów mieszkańców. Te dane wiążą się również z pewnymi prawidłowościami dotyczącymi płci. W krajach rozwiniętych na 100 kobiet powyżej 60 roku życia przypada 81 mężczyzn. A więc, w miarę wydłużania się życia, będzie wzrastała liczba samotnych starszych kobiet, co pociągnie za sobą kolejne zjawiska w sferze ekonomicznej, socjologicznej czy kulturowej i będzie wymagać odpowiednich rozwiązań w sferze opieki medycznej, świadczeń rentowych i emerytalnych, a także wsparcia w ramach systemu świadczeń społecznych, a które będą wpływać na poczucie bezpieczeństwa jednostkowego. Dlatego bardzo ważne wydaje się być wsparcie rodziny w opiece nad osobami starszymi pod względem finansowym i organizacyjnym.

W ramach wymiany ról, seniorom wyznacza się inną rolę i miejsce w rodzinach, w ramach polityki rodzinnej. Ale osoby starsze również dążą do realizowania się w tym obszarze. Nierzadko spotyka się seniorów zawierających związki małżeńskie w wieku siedemdziesięciu i więcej lat. Tego rodzaju decyzje świadczą o dążeniu osób starszych by zapewnić sobie i drugiej osobie bezpieczeństwo, jak również uciec od samotności. I tu, w obszarze życia rodzinnego można odnaleźć zagrożenia wynikające ze wspomnianej zależności. Jako osoby w zaawansowanym wieku, często cierpiące na różne choroby wieku starszego, w tym zespół otępienny,

5 J. Turner, D. Helms, *Rozwój człowieka*, WSiP, Warszawa 1999, s. 553

stają się zależni od bliskich lub instytucji, które mogą zapewnić im pomoc i wsparcie w codziennym funkcjonowaniu. Nierzadko rodzi to sytuacje konfliktowe, zagrożające ich bezpieczeństwu, co powoduje, że osoby starsze stają się ofiarami różnego rodzaju form przemocy. Do najczęstszych form przemocy wobec osób starszych zalicza się przemoc fizyczną, psychiczną, ekonomiczną, a także przemoc, która polega na zaniedbywaniu i niewywiązywaniu się osób bliskich z obowiązku opieki nad osobą starszą. Wynika to często z braku przygotowania zarówno seniora, jak i członków rodziny do jego nagłej zależności i powstających problemów opiekuńczych, co tworzy wiele napięć w kompetencjach rodziny, a także w zakresie kompetencji indywidualnych i jednocześnie wywołuje wzrost poczucia bezradności. Instytucje społeczne, w których mogą ubiegać się o pomoc, oferują wsparcie na dwa sposoby. Po pierwsze są to instytucje wsparcia dziennego, gdzie seniorzy mogą spędzać czas korzystając z posiłków, terapii zajęciowej, rehabilitacji czy innych form oferowanych przez placówki. Natomiast drugim rodzajem są placówki oferujące wsparcie w postaci całonocnej, długoterminowej, gdzie seniorzy otrzymują swój nowy dom. Należy jednak pamiętać, że pomimo, coraz większej popularności tej formy wsparcia i pomocy zarówno dla seniorów jak i ich rodzin, domy pomocy społecznej powodują swoiste wyrwanie osoby starszej z jej dotychczasowej przestrzeni życiowej i konieczność zaadoptowania się do nowych warunków. Zmusza to również do zmiany nawyków i przyzwyczajzeń. Tego rodzaju zmiany w życiu seniorów nie są dla nich obojętne i zaburzają, nierzadko w znaczącym stopniu, poczucie ich bezpieczeństwa.

Innym obszarem aktywności seniorów jest rynek pracy. Należy pamiętać, że seniorzy to osoby, które zakończyły aktywność zawodową w rozumieniu kodeksu pracy. Chcąc podnieść standard swojego życia, osoby starsze podejmują różne aktywności zawodowe, co pozwala na uzyskanie dodatkowych środków finansowych, ale też pozwala czuć się potrzebnym. Coraz częściej pojawiają się głosy, dotyczące podniesienia wieku emerytalnego, przynajmniej kobiet do 65 roku życia. Zwolennicy takiego rozwiązania wskazują, że może ono przyczynić się do ograniczenia ekonomicznych skutków starzenia się społeczeństwa, bowiem dzięki, dłużej pracy i dłuższemu opłacaniu składek emerytalnych, ich świadczenia będą zrównane ze świadczeniami mężczyzn, którzy pracują dłużej. A należy się przecież liczyć z dalszym wydłużaniem okresu aktywności zawodowej do 67 lat dla obu płci, co jest już faktem w takich krajach jak Islandia, Dania czy Norwegia. Tego rodzaju propozycje podyktowane są niezmiennie, czynnikami demograficznymi, ale też ekonomicznymi. A jak pokazują badania, starsi wiekiem pracownicy wykonują swe obowiązki nie gorzej niż ich młodszy koledzy (za wyjątkiem prac wymagających dużej siły fizycznej lub też bardzo szybkiej reakcji na bodźce). Dokładność i sumienność jest z reguły wyższa u starszych zatrudnionych, którzy dodatkowo cechują się niższą skłonnością do porzucenia dotychczasowego pracodawcy i do korzystania ze zwolnień. Występuje u nich niższy poziom uzależnień i powodują mniej wypadków w miejscu pracy.⁶

Aktywność zawodowa seniorów to nie tylko praca w rozumieniu prawa pracy. Bardzo często są to różnorodne działania seniorów, które wpisują się w tzw. produktywność społeczną. Pojęcie to oznacza „każdą aktywność, która wytwarza dobra i usługi, niezależnie czy jest opłacana, czy nie, włączając taką aktywność, jak

⁶ Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki, Kancelaria Senatu, Warszawa, 2011, s. 9

praca domowa, opieka nad dziećmi, wolontariat, pomoc rodzinie i przyjaciołom”⁷. Oczywiście produktywności społecznej nie można traktować jednoznacznie z aktywnością zawodową, ale jest ona istotną sferą codziennego funkcjonowania seniorów. Produktywność społeczna niejednokrotnie pozwala czuć się potrzebnym dla innych ludzi, a to powoduje, że osoby starsze chętnie angażują się w różnorodne działania wolontaryjne czy stowarzyszeniowe.

Można tu wskazać na odniesienia do modelu pomyślnego starzenia się Baltes’a, czyli umiejętnością zarządzania zyskami i stratami jako procesem adaptacji, który składa się z trzech elementów: selekcji, optymalizacji i kompensacji. Element selekcji odnosi się do utraty potencjału adaptacyjnego, co wynika z wzrastający z wiekiem ograniczeń. W ramach elementu optymalizacji, seniorzy angażują się w takie działania, które pozwalają im maksymalizować wybrane obszary życia i towarzyszące im formy zachowań, co jednocześnie pozwala powiększać ogólne rezerwy społeczne i kapitał społeczny. Natomiast kompensacja wynika z ograniczeń adaptacyjnych, co powoduje, że wybierane są takie aktywności, które są możliwe do zrealizowania w momencie, kiedy specyficzne sprawności zostają z powodów najczęściej somatycznych zredukowane poniżej standardu wymaganego dla właściwego funkcjonowania. To także wskazuje, że w procesie starzenia się osobowość ma wysoki stopień stabilności, a zmianie podlegają cele, wartości, style radzenia sobie oraz poczucie kontroli.

Powyższe rozważania wskazują, że przed współczesnymi społeczeństwami pojawia się nowe wyzwanie odnoszące się do tworzenia i inicjowania takich społecznych przestrzeni i rozwiązań w obszarach polityki społecznej, które będą pozwalały osobom starszym na bezpieczne realizowanie siebie, nie tylko w aspektach wskazanych, ale także pozostałych jakie wynikają z polityki społecznej wobec osób starszych.

Podsumowanie

Proces starzenia się jest nieunikniony, Należy jednak dążyć do takiego stanu, aby był on satysfakcjonujący, przede wszystkim z perspektywy starzejącej się jednostki. A taki stan można osiągnąć spełniając trzy zasadnicze warunki: samodzielne funkcjonowanie zarówno pod względem fizycznym jak i umysłowym, niski poziom niepełnosprawności wśród seniorów oraz aktywne zaangażowanie i zainteresowanie życiem społecznym. To oznacza, że w dobie starzejących się społeczeństw, które jednocześnie są lepiej wykształcone, co przekłada się na większą świadomość życia, są również zdrowsze i tym samym chętniejsze do uczestnictwa w życiu społecznym. W związku z tym, w działaniach polityki społecznej na rzecz osób starszych, należy podejmować takie działania, które pozwolą seniorom podtrzymywać i utrzymywać niezależność ekonomiczną, włączając możliwość przedłużania aktywności zawodowej, jak również rozwój jakościowy. W konsekwencji dłuższa aktywność zawodowa osób starszych pozytywnie wpłynie na większą dbałość o swoje zdrowie i samopoczucie, a także szybsze reagowanie na zaburzenia zdrowia. Można tu również wykazać istotny związek ze statusem ekonomicznym seniorów.

⁷ Szukalski P.: Aktywność zawodowa. W: Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce. Red. Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P. Poznań 2012, s. 407.

Im mniej problemów o charakterze ekonomicznym i bytowym, tym więcej czasu mogą poświęcić na dbałość o stan zdrowia. Należy brać pod uwagę, że nie tylko wydłuża się przeciętne trwanie życia, ale staje się ono również inaczej zorganizowane, nie tylko w zakresie zdrowia i postaw prozdrowotnych ale pozostałych sfer życia społecznego. Dlatego należy podejmować działania wobec seniorów, przynajmniej w kilku obszarach: 1) działania na rzecz poprawy sytuacji materialnej osób starszych prowadzone poprzez propagowanie między innymi: indywidualnych form zabezpieczenia materialnego na starość, zachęty do dobrowolnego wydłużenia okresu aktywności zawodowej, wprowadzenie zabezpieczeń antyinflacyjnych dla kapitału gromadzonego w OFE czy PPK, przygotowanie innych niż zasada repartycji źródeł finansowania emerytur, jak np. wpływy z prywatyzacji oraz przyznanie prawa do ulgowych cen leków osobom pobierającym najniższe emerytury; 2) przeciwdziałanie postępującej niesprawności psychofizycznej (świadczenia pielęgnacyjne, szkolenia dla opiekunów); 3. przeciwdziałanie poczuciu osamotnienia osób starszych (wspieranie budowy domów wielopokoleniowych, odpowiednie kształtowanie przestrzeni publicznej zapobiegające wycofaniu się osób starszych, propagowanie ulgowego dostępu na imprezy kulturalne, zachowanie ogródków działkowych, ułatwianie dostępu do Internetu, rozwijanie oferty uniwersytetów trzeciego wieku, poszerzanie oferty domów opieki społecznej; 4) dbałość o stan zdrowia osób starszych, ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju badań profilaktycznych.

Należy pamiętać, że współcześni seniorzy to osoby sprawne fizycznie i intelektualnie, które chcą normalnie funkcjonować w społeczeństwie, ale właśnie często borykają się z problemami związanymi z aktywnym uczestnictwem w życiu rodzinnym, społecznym, zawodowym czy kulturalnym

Bibliografia

- Bee H., Psychologia rozwoju człowieka, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2004,
Halicki J., Społeczne teorie starzenia się, [w:] Zostawić ślad na ziemi, (red.) M. Halicka, J. Halicki, Wyd. Uniwersytet w Białymstoku, 2006,
Kuypers J.A., Bengtson L.V., Social breakdown and competence: A model of normal aging. Human development, vol. 16, 1973
Szukalski P.: Aktywność zawodowa. W: Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce. Red. Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P. Poznań 2012,
Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki, Kancelaria Senatu, Warszawa, 2011
Turner J., Helms D., Rozwój człowieka, WSiP, Warszawa 1999

